

MAĎAR, MAĎARKA A MAĎARÓN V SLOVENSKEJ PRÓZE 19. STOROČIA

Mgr. Marta Fülöpová, PhD.

*Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Komenského*

V 19. storočí, počas formovania moderných národov v podmienkach Uhorska, literatúra slúžila v prvom rade národným záujmom. Popri národnej či jazykovo-reprezentatívnej polohe ponúkala aj katalóg národných charakteristík, ktoré mali dôležitú úlohu pre seba-identifikáciu jednotlivých národných spoločenstiev. Mnohé z týchto stereotypov, ktoré literatúra kanonizovala a rozšírila, sú dodnes živé v povedomí spoločnosti. Preto je osožné odhaliť, kde pramene a prečo vznikli, lebo ich poznanie môže napomôcť k ich hlbšiemu pochopeniu.

Jednu z najzaujímavejších skupín stereotypov (lebo mnohé z nich majú stále dosah aj v bežnom živote) tvoria charakteristiky Maďarov, Maďariiek a maďarónov, ktorým sa venuje aj táto štúdia. Mnohé sa objavujú v slovenských prózach 19. storočia v primárnych produktoch nacionálneho diskurzu. Opieram sa pritom o koncept tzv. „dlhého“ 19. storočia, ktoré je logickým celkom, vymedzeným rozpadom jazykovej jednoty reprezentovanej latinčinou v jeho úvode a rozpadom samotného Uhorska na jeho konci, po 1. svetovej vojne. Teoretické východiská výskumu tvorí imagológia, oblasť komparistiky, ktorá „skúma prostredníctvom obrazu cudzieho (heteroimage) a vlastného (autoimage) obraz „iného“ v literárnych textoch. Tieto obrazy nadobúdajú charakter stereotypov, mýtov alebo predsudkov a kliše, pričom neodrážajú priamo realitu“¹. Pri práci s textami som sa upriamila na literárny kánon, t. j. na tvorbu autorov, z ktorých väčšina je zahrnutá aj do stredoškolského vyučovania literatúry. Literárny kánon spolu s národnými stereotypmi možno totiž považovať za výsledok spoločenského diskurzu, ktorý ešte aj v súčasných podmienkach je svojou povahou nacionálny.

Zo slovenských autorov zameriame pozornosť na tvorbu Jána Kollára (1793 – 1852), Ľudovíta Štúra (1815 – 1856), Jozefa Miloslava Hurbana (1817 – 1886), Jána Kalinčiaka (1822 – 1871), Jána Chalupku (1791 – 1871), Jonáša Záborského (1812 – 1876), Svetozára Hurbana Vajanského (1847 – 1916), Eleny Maróthy-Šoltésovej (1855 – 1939), Martina Kukučína (1860 – 1928) a Jozefa Gregora Tajovského (1874 – 1940).

Pri výskume som sa snažila identifikovať v textoch výskyt etnonyma Maďar, Maďarka (eventuálne maďarón) a adjektíva maďarský. Hľadala som odpovede na nasledujúce otázky:

¹ ZELENKA, M. – GÁFRIK, R: *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. Heslo Imagológia [online]. Dostupné na: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit///imagologia>.

- Aké javy označujú texty ako maďarské/slovenské?
- Ktoré postavy v textoch sú charakterizované ako Maďari, Maďarky?
- Súvisí ich nacionalita s ich výzorom, vlastnosťami?
- Existujú typické charakteristiky, ktoré sa k nim priradujú opakovane? Ktoré sú to?
- Dajú sa identifikovať vzorce stereotypov?
- V akom vzťahu je stereotyp v národnom obraze so staršími registrami stereotypov – so stavovskými, sociálnymi, náboženskými, regionálnymi a pod.?

Špecifickú skupinu tvoria predstavitelia maďarónov, teda literárnych postáv, ktoré sú interpretované ako pôvodom Slováci, ktorí prijali maďarskú nacionalitu, a napájajú sa tak na heteroobraz Maďarov. V rámci národnej koncepcie sú však vylúčení tak zo slovenského, ako aj z maďarského národného obrazu.

Nacionálne stereotypy, charakteristiky priradované k predstaviteľom istého národa opakovane, notoricky, nevznikli „len tak zo vzduchu“. Hlavnou zásadou vytvárania stereotypov je zobrazenie seba ako dobrého, ako nadradeného, a cudzích ako zlých, podradných. Veľmi častým princípom pri ich tvorbe je aj potieranie totožnej ľudskej podstaty konkurentov, ich delegitimizácia – zdôrazňovanie neprávosti ich prítomnosti či existencie a dehumanizácia – popieranie ľudskej podstaty alebo človečenstva tých druhých. Drvivá väčšina stereotypov poukazuje na súvislosti so širšími rámcami nadnárodných stereotypov s dlhou historickou tradíciou. Jedno zo základných historických (i psychologických) delení na skupiny „my“ a „oni“ v staroveku súviselo s pohybom veľkých mäs obyvateľov, lebo vtedy najčastejšie dochádzalo k stretu medzi rôznymi skupinami. Boli to stereotypy viažuce sa k domácim a prišielcom, k dobývaným a dobývajúcim, neskôr ku kolonizovaným a kolonizátorom.

V slovenskej literatúre sa vyčleňujú dve skupiny autorov – predstavitelia slovenskej národnej koncepcie a konceptu *Hungarus*, ktorý vytváral diametrálne iné delenie na „svojich“ a „cudzích“ ako jemu konkurujúca a historicky sa postupne presadzujúca slovanská/slovenská národná predstava. Nacionálna slovenská koncepcia formovala svoju predstavu identity na základe jedinečnosti a rozdielnosti od iných, vytvárala teda striktne sa vylučujúce, protikladné obrazy „my“ skupiny a skupiny „tých iných“, ktorými boli v prvom rade Maďari a Nemci. Keďže autoobraz je zákonite pozitívny, tým na druhej strane takmer výlučne ostali negatívne vlastnosti. Zobrazenie národa prostredníctvom protikladu možno považovať za romantický postoj, ktorý vytvára národ ako produkt konfliktu². Koncepcia *Hungarus* znamenala prítomnosť uhorského vlastenectva v tvorbe slovenských autorov, ktorí seba vnímali ako súčasť uhorského národa.

V analyzovaných dielach, z ktorých väčšina je produktom nacionálneho diskurzu (s oslabenou platnosťou pri autoroch koncepcie „Hungarus“), sa prejavil relatívne dobre ohraničený register vlastností a charakteristík, ktoré možno vyhodnotiť ako stereotypy viažuce sa k Maďarom v slovenskej próze 19. storočia. Základným organizačným princípom, na báze ktorého sa stereotypy vytvárajú, je zásada protikladu. Slovenské vlastnosti predsta-

² PYNSENT, R. B.: Národnosti južného Slovenska v Habajových a Ballekových dielach. *Romboid*, 24, 1989, č. 6, s. 77.

vujú opak maďarských, maďarské charakteristiky sú negáciou slovenských na báze disjunkcie, výlučnosti, predstavujú tzv. „zrkadlový obraz“³.

Maďari

Maďarské heterostereotypy v slovenskej literatúre 19. storočia mali tiež svoje korene. Jedným z najdôležitejších boli šľachtické stereotypy viažuce sa k uhorskému zemianstvu. Maďarská národná myšlienka vznikla rozšírením idey Natio Hungarica, ktorej členmi boli všetci zemanovia Uhorska bez ohľadu na etnicitu, na Natio Magyarica, ktorej členmi sa mali stať všetci obyvatelia krajiny s tým, že všetci mali prijať maďarskú národnú identitu. Tým sa však aj mnohé stereotypy, predtým sa viažuce k zemianstvu, automaticky spojili s národným obrazom Maďarov.

Príkladom na postupné prepojenie stereotypov viažucich sa k zemianstvu s národným obrazom je aj jedna zo zákonných úprav na konci 18. storočia, keď sa zákonom zakázalo nosenie fúzov pre poddaných⁴. Tie boli považované za atribút zemianstva. V dôsledku transformácie šľachtických stereotypov na národné stereotypy sú preto Maďari v literárnych textoch väčšinou zobrazovaní ako **fúzatí**. V slovenských prózach 19. storočia sa vyskytuje veľa fúzatých Maďarov, ku ktorým sa pridružujú aj ďalšie maďarsky apostrofované črty: „hrdé postavy fúzatých Maďarov“⁵ (hrdosť a pýcha, boli ďalšími zemianskymi stereotypmi, ktoré boli priradené k maďarskému auto- aj heteroobrazu).

Maďari sú často zobrazovaní ako **nízki, územčistí a počerní**: „zavalitý, silný chlap, hnedý ako škvarka zo slaniny“⁶. Podobné opisy sa opakujú u viacerých autorov a majú charakter stereotypu, keďže iné opisovanie javu Maďarov je veľmi zriedkavé, väčšinou príznakové. Stereotyp je vytvorený protikladom vysokých, urastených, svetlých postáv slovenského autoobrazu. Zdrojom týchto stereotypov je aj koncepcia geografického determinizmu, podľa ktorého charakter národa spoluvytvárajú aj geografické podmienky a klíma. Keďže maďarská národná koncepcia si za svoj emblematický priestor zvolila nížinu a Dolnú zem (aj v protiklade k rakúskej identifikácii s pohoriami⁷), do národného obrazu boli zaradené aj niektoré charakteristiky súvisiace s klímou, ako napríklad počernosť.

Tmavosť a nízky vzrast na palette fyzického výzoru majú veľmi často negatívne hodnotenie (keďže aj „v evropskom kontextu predznamenávala tmavá farba tradične fyzickou a sekundárne i morálnu nedokonalosť“⁸) ako narážka na diabolskosť a morálne nižšiu hodnotu. Neraz slúžia aj na naznačenie nepriaznivých duševných vlastností postavy, sú základom fyzického a psychologického paralelizmu. Čierne vlasy a šľachtický pôvod miestami

³ KOŠŤÁLOVÁ, P.: *Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2012, s. 45.

⁴ NOVÁK, Zs.: *Bajszos-e a magyar?* [online]. Dostupné na: <http://asziv.hu/archivum/majus/szinter/bajszos-e-magyar>

⁵ ZÁBORSKÝ, J.: Kulifaj. In: ZÁBORSKÝ, J.: *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 455.

⁶ CHALUPKA, J.: *Bendeguz, Gyula Kolompoš a Pišta Kurtaforint. Donquijotiáda podľa najnovšej módy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 119.

⁷ MOLDA, R.: *Ideálny obraz národa. Stereotypizácia uhorských národností v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia*. Martin : Matica Slovenská, 2015, s. 176.

⁸ KOŠŤÁLOVÁ, P.: *Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2012, s. 79.

signalizujú démonickosť postavy, evokujú diabolskosť a patria do radu delegitimizačných prostriedkov, ktoré spoluvytvárajú obraz nepriateľa.

Maďarské postavy nie sú špecifické len svojím telesným výzorom, ale disponujú aj veľmi charakteristickými rekvizitami v oblasti ošatenia. Najakcentovanejšími prvkami obrazu oblečenia Maďarov sú kalpagy, čákovy, dolomány, mentieka, čižmy, ostrohy a šujtáše. Tieto prvky boli aj súčasťou slávnostného ošatenia strednej šľachty, aj tu teda ide o preskupenie zložiek šľachtického imidžu do oblasti národného obrazu, ktorý sa odohral aj v maďarskom autoobrazе (uhorský národný odev, podľa D. Škvarnu najúspešnejšie sformovaný v Európe, mal demonštrovať historicitu a charakter „národa“⁹).

K oblečeniu zemianskeho pôvodu sa nástupom romantizmu v obraze Maďarov pridávali prvky, ktoré charakterizovali **ľudové, nešľachtické postavy**, prítomné v maďarskej národnej koncepcii: šnurovanie, široké gate, krátke široké košele, kučma, vyšívaná bunda, kulač, pipasár s fajkou, koštök, fokoš. Maďarov v typickom oblečení predstavuje napríklad Ján Kollár so silne zdôrazňovaným aspektom cudzoty: „Veľké, čierne, zamastené kožené bundy, krátke košele so širokými rukávmi, tiež čierne a zamastené, priam tak i nohavice, vysoké kučmy na hlavách...“¹⁰. Tmavá farba a špinavosť tvoria protiklad belosti, považovanej Kollárom za slovanskú charakteristiku¹¹. Zároveň sú nositeľmi diabolskej symboliky, a tým aj ich delegitimizovania, popierania ľudskej hodnoty. Tieto ľudové postavy sú veľmi často charakterizované ako zbojníci či lúpežníci.

Z charakterových črt najakcentovanejšou maďarskou vlastnosťou s povahou stereotypu je **lenivosť**. Obraz maďarskej lenivosti sa stereotypne opakuje v pozícii protikladu k slovenskej pracovitosti, ktorá bola Jánom Kollárom definovaná ako imanentná charakteristika Slovanov, napríklad v jeho programovej kázni *Dobré vlastnosti národu slovanského*¹².

So stereotypom lenivosti sa spája aj ďalšia často sa opakujúca vlastnosť Maďarov – **náchylnosť kradnúť**. Kradnutie sa stereotypne vyskytuje v množstve diel ako zložka ilustrujúca a dokazujúca zlý charakter Maďarov: „Lebo že im Maďar ani chleba, ani vína, ani slaniny zadarmo veru nedá, hoci on rád kupuje tovar za päť prstov“¹³. Črta je aktivizovaná aj pri téme histórie, napr. Ľudovít Štúr v *Starom a novom veku Slovákov* podáva obraz staromaďarských kmeňov aj cez opakovaný motív krádeží a lúpeží¹⁴. Kradnutie ako motív veľmi často aktivizovalo ďalší maďarský heterostereotyp, zobrazovanie Maďarov ako **zbojníkov**, napríklad u J. Kollára v *Cestopise obsahující cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841 konanou*: „Loupežníci tito záležejí větším dílem ze svinských pastýřův (maď. kanasz, sr. kan, kanec), k nimž se někdy i vojenští ouskokové a vyobcovaní žákové přidružují. Oni žijí v jisté zákony řízené obci, rozvětvení po mnohých krajích a stolicech, aby ukradené věci tím lépe ukrý-

⁹ ŠKVARNA, D.: *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraní národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, 2004, s. 67.

¹⁰ KOLLÁR, J.: *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 26.

¹¹ Porov. MACURA, V.: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany : H & H, 1995, s. 36.

¹² KOLLÁR, J.: *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 222 – 223.

¹³ ZÁBORSKÝ, J.: *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 309.

¹⁴ ŠTÚR, Ľ.: *Starý a nový vek Slovákov*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 1994, s. 21 – 23.

vati mohli. Houně anebo bunda, měšec s dohánem, nůž, sekera, fokoš, dvě pištole u pasu a duplonka u boku jsou jejich oděv a zbroj”¹⁵.

Stereotyp lenivých Maďarov, ktorí kradnú, lebo sa im nechce pracovať, tvorí protiklad slovenského obrazu usilovnosti a počestnosti a pre ústrednú situovanosť autostereotypu pracovitosti je aj jeho maďarský protiklad frekventovaný, produktívny a často rozvíjaný. V tomto postavení sa prejavuje vzájomný vzťah národných stereotypov, ktoré sa navzájom vylučujú.

Ďalšou podstatnou zložkou maďarskej povahy je **obraz ohnivého temperamentu** oproti Slovákom, ktorí sú pokojnejšej povahy. Náruživosť a vášnivosť často prechádza do polohy pôžitkárstva a ľahotníctva, respektíve do chlípnosti, skazenosti a nemravnosti. Koreňom stereotypu mohli byť európske nadnárodné stereotypy, smilstvo a nemravnosť patrili medzi stále charakteristiky barbarov aj pohanov, navyše súvisia aj s geografickým determinizmom, podľa ktorého horúcejšia južná klíma má za následok aj vášnivejší temperament.

V maďarskom heteroobrazu je teda prítomná aj črta **ázijskosti**, ktorá spočíva napríklad v prízvukovaní nomádskeho pôvodu Maďarov na zvýraznenie ich odlišnosti od Slovanov. Obsahuje aj rozmer barbarstva, zaostalosti, v kladnej polohe aj vlastnosti ako pohostinnosť, flegmatickosť, kvetnatosť vyjadrovania aj neskrotnosť. Stereotypy pozitívneho registra nadväzujú na vzor orientalizmu v zdôrazňovaní exotickosti, cudzosti, v negatívnej forme sa opierajú o európsku tradíciu barbarských obrazov.

Z oblasti náboženských stereotypov priradovaných ku kalvínskej šľachte sa rozvíja napríklad obraz **rebelantstva, opozičnosti** maďarskej šľachty a Maďarov vôbec, nie však vo význame lásky k slobode, ako to bolo prezentované v maďarskom autoobrazu.

Maďarky

Maďarky sa objavujú v slovenských literárnych textoch zriedkakedy, väčšinou v podobe mladých, **čiernookých a čiernovlasých, ohnivých a zvodných žien**¹⁶. Tmavé vlasy, hnedastá pokožka predznamenávajú južanský, ohnivý temperament, ktorý často slúži na erotizáciu deja. Ich výskyt je naozaj okrajový, keďže všeobecne sa dá tvrdiť, že slovenská literatúra sa téme erotiky dlho vyhýbala.

V textoch sú Maďarky stereotypne nositeľkami sexuálneho aspektu, v prózach aktivizujú tému telesnosti, miestami sú aj jej obeťami, ale najčastejšie ju samy vyvolávajú svojou neviazanosťou a bujarosťou. Rozpustilé Maďarky sa objavujú aj v tvorbe Svetozára Hurbana Vajanského: „Piroška, [...] ohnivá tanečnica“, s ktorou muži tancujú čardáš „viac ako kankán“¹⁷. J. Kollár na báze aristokratického stereotypu automaticky priraduje Maďarom negatívnu historickú postavu šľachtickej Alžbety Báthoryovej a konfrontuje ju s motívom nevinných sedliackych Sloveniek: „maďarská dračica, [...] vraždila slovenské dievčence“¹⁸. Vášnivosť a chlípnosť maďarských ženských postáv je často konfrontovaná s čis-

¹⁵ KOLLÁR, J.: *Prózy*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 343 – 344.

¹⁶ Napríklad Martin Kukučín: *Od trištvrté na osem do ôsmej*. In: KUKUČÍN, M.: *Dielo VI. Pražské črty a zápisky*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 15.

¹⁷ VAJANSKÝ, S. H.: *Koreň a výhonky. Články*. Bratislava : Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 292.

¹⁸ KOLLÁR, J.: *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 117.

totou a morálnosťou slovenských žien. Stereotyp zvodných, **nemravných** maďarských žien, ktoré majú funkciu erotizácie sujetu, podčiarkuje aj T. Žilka pri kategorizácii maďarských postáv typom Maďariiek¹⁹, ktoré v slovenských literárnych dielach sú nositeľkami sexuality. Súčasne necudnosť patrí do sféry klasických delegitimizačných stereotypov.

Maďaróni

Maďarizácia a maďarónstvo boli pre slovenskú národnú myšlienku ústrednými témami. V slovenskej národnej narácii majú existenciálny vplyv na osobnosť: zapríčiňujú **úpadok morálky a charakteru**, vyčleňujú človeka zo spoločnosti a privolávajú skazu a zánik na všetkých úrovniach ľudskej existencie. Telesná, duševná a duchovná skaza nezostáva v obraze na úrovni individua, ale zasahuje celú spoločnosť, ktorú rozkladá rovnako ako jednotlivca. Holistická predstava národa ako vnútorne štruktúrovanej jednoty, v ktorej až súhra všetkých orgánov zabezpečí prežitie, zapríčinila, že maďarizácia je zobrazovaná ako choroba, ako proces prijímania „cudzích“ prvkov (jazykových, vnútorných aj vonkajších charakteristík), ktoré narušia celistvosť osobnosti, zapríčiňujú morálny úpadok a zabíjajú ducha aj telo. Preto maďaróni zákonite predstavujú **„chorý“ element** v spoločnosti, ktorý z nej vyčnieva, ktorý sa z nej vyčleňuje aj vylučuje. V obraze maďarizácie sa preto opakovane objavuje aj motív **násillia a agresivity**: „Vlastenecká horlivosť kričala zo zachrípnutých hrdiel: „Nech žijú Maďari! Smrť Slovákom a Nemcom!“²⁰, alebo napríklad aj v románe E. Maróthy-Šoltésovej *Moje deti*, podávajúcej realisticky ladený opis maďarizácie v školstve: „Ak ste nie Maďar, vás ním urobíme — alebo skapete!“ zahrmel nanajvýš popudnený profesor“²¹.

Pomaďarčenie na úrovni postavy má priebeh od prijatia jazyka a vonkajšieho zjavu až po osvojenie si negatívne hodnotených maďarských charakteristík (ako napríklad pýcha), ktoré postavu rozkladajú. Vlastnosti, stereotypne zobrazované ako maďarské, majú za následok morálny pokles charakteru: „Dekan čím ďalej, tým viac sa zabával, stával sa mamonárom, egoistom, pôžitkárom“²². Proces mravného rozkladu osobnosti následkom maďarizácie veľmi dobre ilustruje postava Ladislava Vrábľa²³, odrodilého syna v románe *Koreň a výhonky* S. H. Vajanského. Osobnostný úpadok, duchovná smrť zapríčinená odnárodnením, vyúsťuje do fyzického zániku postavy.

Na vykreslenie a zvýraznenie obrazu odnárodnenia autori miestami používajú aj pozitívne ladený obraz Maďarov, ktorý má kontrastovať a konfrontovať janičiarsky komplex maďarónov. Ako príklad uvádzam postup E. Maróthy-Šoltésovej v románe *Proti prúdu*, kde Maďari pre Slovákov pochopenie majú, a sú to maďaróni, ktorí Slovákov utláčajú: „Benö...

¹⁹ ŽILKA, T.: Die Beziehungen zwischen slowakischer und ungarischer Literatur (Prosa). In: KOPYSTYANSKA, N. (ed.): *Die Haltung zu dem „Seinen“ und zu dem „Fremden“ als verbindender und trennender Faktor der Kulturen*. Trans. *Internet- Zeitschrift für Kulturwissenschaft*, 2004, č. 15 [online]. Dostupné na: http://www.inst.at/trans/15Nr/05_01/zilka15.htm

²⁰ CHALUPKA, J: *Bendeguz, Gyula Kolompoš a Pišta Kurtaforint. Donquijotiáda podľa najnovšej módy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959, s. 116.

²¹ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E.: *Výber I*. Bratislava : Tatran, 1978, s. 340.

²² TAJOVSKÝ, J. G.: *Nové časy*. In: TAJOVSKÝ, J. G.: *Výber z diela*. Bratislava : Slovenské nakladateľstvo detskej knihy, 1953, s. 185 – 186.

²³ VAJANSKÝ, S. H.: *Koreň a výhonky. Články*. Bratislava : Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 52.

stal sa časom priateľskejším k nim (panslávom), než bol jeho predchodca, odrodilý Slováč²⁴. Rozdiel medzi Maďarmi a maďarónmi si autorka miestami vytyčuje veľmi ostro: „Nech žijú spravodliví Maďari, naši bratia podľa vlasti! — ale nech zahanbená je všetka odrodilá čelaď, táto škvrna neotužených národov, a nech sú zmarené jej záhubné snahy!“²⁵

Kladný rozmer v obraze „skutočných“ Maďarov sa nevyskytuje bez príčiny, objavuje sa dominantne v kontrastnej polohe k obrazu odrodilcov. Protiklad pozitívneho hodnotenia Maďarov a negatívneho zobrazovania maďarónov väčšinou slúži na zvýraznenie záporného dosahu odrodilstva, na vyjadrenie ich vylúčenosti zo spoločnosti, do ktorej sa pre rozklad ich osobnosti nemôžu začleniť ani na strane „skutočných“ Maďarov. Svojím spôsobom maďaróni tvoria zvláštnu skupinu, ktorá nepatrí nikam, a sú považovaní za horších, než sú „tí druhí“.

Záver

V slovenskej próze 19. storočia v prípade literárnych diel používajúcich romantickú, konfliktnú koncepciu národa (relevantnú pre nacionálny diskurz a kánon) je obraz Maďarov dominantne negatívny, je obrazom konkurenta, vo vzťahu ku ktorému sa slovenská predstava definuje. Seba vykresľuje ako pozitívny pól a Maďarov ako negatívny. Základná os stereotypov o Maďaroch pochádza z línie obrazu nepriateľa – ako nižšia ľudská hodnota, inakosť, nemorálnosť. Konkrétnejšie sú to vlastnosti ako nízka postava, počernosť, fúzy, lenivosť, krádeže, zbojníctvo, temperament, chlipnosť, necudnosť, v obraze maďarónov násilie a zánik. Táto línia vlastností poukazuje značnú zhodu s výskumom R. Moldu v oblasti stereotypizácie Maďarov v slovenských cestopisoch a národopisnej literatúre v 19. storočí, kde uvádza stereotypy ako lenivosť, vášnivosť a lúpežníctvo²⁶.

Poloha konkurenta, nepriateľa v slovenskej literatúre nepripadá výlučne Maďarom (bolo to všetko neslovenské, ako na to poukazuje R. Chmel²⁷), avšak Maďari v nej zohrávajú ústredné miesto. Heteroobraz Maďarov je založený na princípe protikladov, na disjunkcii, na vylučovaní.

Ako veľmi výstižnú ilustráciu podobného postupu v literárnom texte uvediem úryvok z prózy E. Maróthy-Šoltésovej *V čiernickej škole*: „Slovák pozerá cudzo na Maďara, stráni sa ho, drží ho za zlého, nemilosrdného. Slovenský sedliak chlopotlivo a mnohovravne ide si po svojich veciach, radí sa, zháňa sa po kmotrovi a švagrovi, vypijú si spolu a povedia si všetko, čo majú na srdci. Maďarský bezohľadne kliesni si cestu, urputne a pánovite napáda tých, ktorí mu prekážajú, surovo kľaje, keď príde s kým do škriepky, nie je zdieľny a nerád korí sa ani vyššiemu“²⁸. Do identifikácie Slováka a Maďara sa v prvej vete inkorporujú postojové hodnoty pomocou charakteristík „cudzoty“ a „zloby“. Vety opisujúce správanie slovenského a maďarského sedliaka ďalej rozvíjajú kontrast medzi týmito dvoma pólmi.

²⁴ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E.: *Proti prúdu*. Bratislava : Tatran, 1971, s. 156.

²⁵ Tamže, s. 244.

²⁶ MOLDA, R.: *Ideálny obraz národa. Stereotypizácia uhorských národností v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia*. Martin : Matica Slovenská, 2015, s. 171 – 189.

²⁷ CHMEL, R.: S predsudkami proti predsudkom alebo O trvácnosti stereotypov. In: CHMEL, R.: *Moje slovenské pochybnosti*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 219.

²⁸ MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E.: *V čiernickej škole*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 114.

Opis slovenského sedliaka je neutrálny, s presahmi ku kladnému obrazu spomenutím kmotrov a švagrov, čo evokuje prítomnosť rodiny, blízkosť. Pri opise Maďarov dominuje lexika s negatívnym podfarbením: „bezohľadne, urputne, napáda, surovo, škriepka“. Zároveň záporne ladený opis „cudzích“ slúži ako pozadie na objavenie vlastných pozitív pomocou „aha“ efektu, objavenia po nepriamom upozornení na fenomén.

Táto latentná antitéza, rátajúca s kompetenciou čitateľa, ktorý má za negatívne hodnotenými maďarskými vlastnosťami rozpoznať ich slovenské protiklady, je častým výstavbovým princípom próz. Za zápornými maďarskými charakteristikami sa plasticky črtajú imanentné dobré slovenské vlastnosti, kanonizované literárnymi tvorcami, napríklad programovou kázňou slovenskej národnej narácie od J. Kollára *Dobré vlastnosti národu slovanského*²⁹ (Kollár za definujúce vlastnosti Slovanov určuje nábožnosť, pilnú pracovitosť, nevinnú veselosť, lásku k jazyku, znášateľnosť a tiché správanie). Tematizácia charakterových vlastností Maďarov zväčša zohráva funkciu vytvárania atmosféry a protikladu, na pozadí ktorého sa prejavujú kladné slovenské vlastnosti. Negatívny obraz Maďarov je u niektorých autorov taký silný, že neznesie pozitívnu črtu, „dobrý Maďar“ dostáva rozmer oxymora, výnimky potvrdzujúce pravidlo.

V slovenskej próze sa objavujú aj pozitívne maďarské postavy, hlavne u predstaviteľov koncepcie „Hungarus“ (napríklad u J. Kalinčiaka, Ľ. Kubániho a u predstaviteľov Novej školy). Spomenutí autori miestami používajú aj stereotypy posunuté do pozitívnej sféry paradigmy: ako napríklad hrdosť namiesto pýchy, slobodomylnosť namiesto spurnosti, temperament namiesto chlipnosti. Keďže táto koncepcia je integrujúca a neprízvukuje rozdiely medzi Maďarmi a Slovákmi, výskyt etnonyma Maďar je obmedzený, a tento fakt vo výskume ohraničil aj prejav pozitívneho registra stereotypov³⁰.

LITERATÚRA A PRAMENE

- CHALUPKA, J.: *Bendeguz, Gyula Kolompos a Pišta Kurtaforint. Donquijotiáda podľa najnovšej módy*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1959.
- CHMEL, R.: *Moje slovenské pochybnosti*. Bratislava : Kalligram, 2004.
- KOLLÁR, J.: *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 26.
- KOLLÁR, J.: *Prózy*. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956.
- KOŠŤÁLOVÁ, P.: *Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2012.
- KUKUČÍN, M.: *Dielo VI. Pražské črty a zápisky*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960.
- MACURA, V.: *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. Jinočany : H & H, 1995.
- MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E.: *Proti prúdu*. Bratislava : Tatran, 1971.
- MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E.: *V čiernickej škole*. Bratislava : Tatran, 1972.
- MARÓTHY-ŠOLTÉSOVÁ, E.: *Výber I*. Bratislava : Tatran, 1978.
- MOLDA, R.: *Ideálny obraz národa. Stereotypizácia uhorských národností v slovenskej cestopisnej a národopisnej literatúre 19. storočia*. Martin : Matica Slovenská, 2015.

²⁹ KOLLÁR, J.: *Pamäti z mladších rokov života*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 222 – 223.

³⁰ Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA 1/0647/17 *Poetika slovenskej prózy 18. – 20. storočia*.

- NOVÁK, Zs.: *Bajszos-e a magyar?* [online]. Dostupné na: <http://asziv.hu/archivum/majus/szinter/bajszos-e-magyar>.
- PYNSENT, R. B.: Národnosti južného Slovenska v Habajových a Ballekových dielach. *Romboid*, roč. 24, 1989, č. 6, s. 77 – 81.
- ŠKVARNA, D.: *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied, 2004.
- ŠTÚR, Ľ.: *Starý a nový vek Slovákov*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 1994.
- TAJOVSKÝ, J. G.: *Výber z diela*. Bratislava : Slovenské nakladateľstvo detskej knihy, 1953.
- VAJANSKÝ, S. H.: *Koreň a výhonky. Články*. Bratislava : Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008.
- ZÁBORSKÝ, J.: *Dielo I*. Bratislava : Tatran, 1989.
- ZELENKA, M. – GÁFRIK, R.: *Hyperlexikón literárnovedných pojmov*. Heslo Imagológia [online]. Dostupné na: <http://hyperlexikon.sav.sk/sk/pojem/zobrazit///imagologia>.
- ŽILKA, T.: Die Beziehungen zwischen slowakischer und ungarischer Literatur (Prosa). In: KOPYSTYANSKA, N. (ed.): *Die Haltung zu dem „Seinen“ und zu dem „Fremden“ als verbindender und trennender Faktor der Kulturen*. Trans. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften, 2004, č. 15 [online]. Dostupné na: http://www.inst.at/trans/15Nr/05_01/zilka15.htm.